

Landschapsbiografie van de Dommel

Landschapsbiografie van de Dommel

Totstandkoming

**VAN
GOGH
NATIONAAL
PARK**

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Het Groene Woud

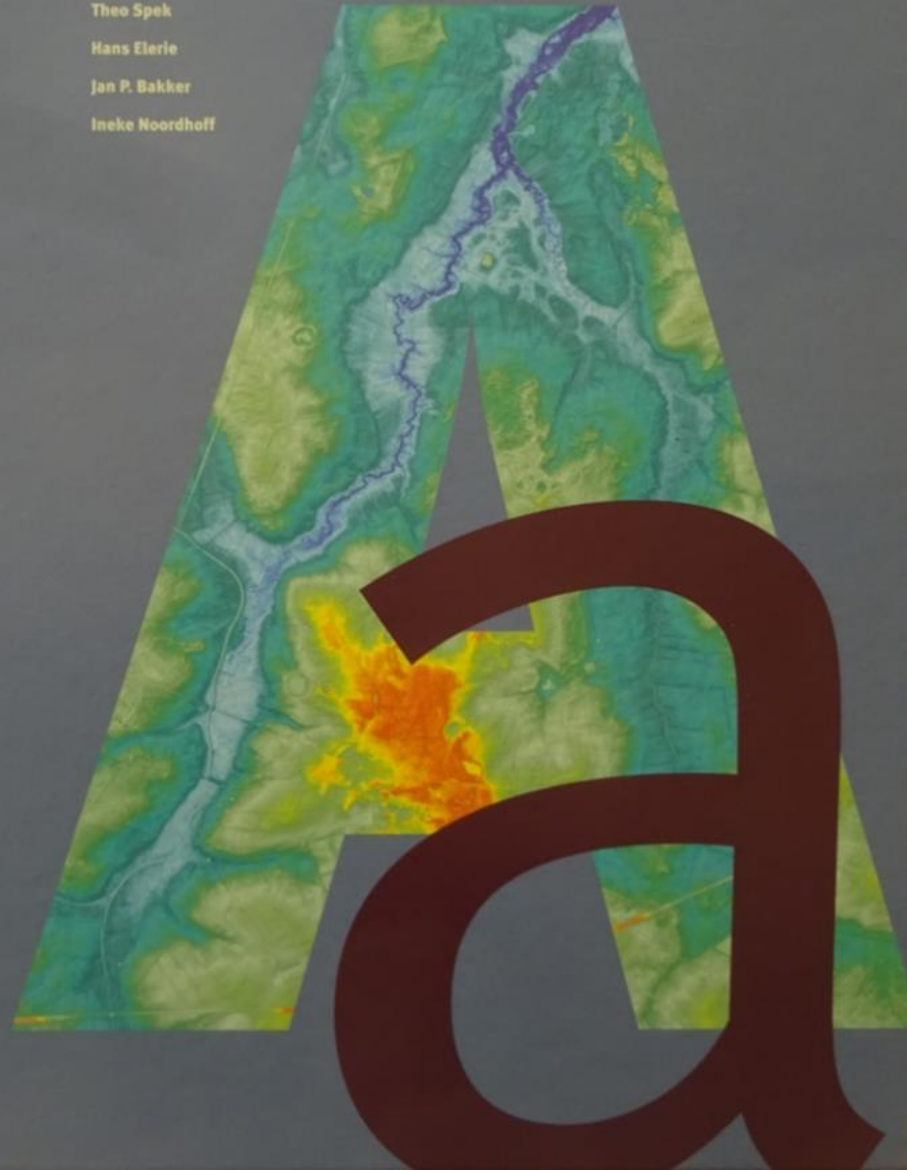
Landschapsbiografie van de Drentsche Aa

Theo Spek

Hans Elerie

Jan P. Bakker

Ineke Noordhoff

rijksuniversiteit
 groningen

Cursus Cultuurlandschappen van Noord-Brabant

Het Groene Woud

Idee vanuit cursus
 voorjaar 2016

5000-euro regeling van
Landschapsfonds Het Groene Woud

Stichting Brabantse Bronnen
(als tijdelijke trekker)
dient in 2016 een voorstel

Eind 2016 krijgen Hans Bleumink en Jan Neefjes
opdracht van Stichting Brabantse Bronnen
(samen met 280 vrijwilligersuren)

Eerste concept van Overland eind 2016

Landschapsbiografie van de Dommel

Projectplan, 30 november 2016

Hans Bleumink en Jan Neeffes, Overland

In samenwerking met Theo Spek, Centrum Landschap, RUG

In opdracht van Stichting Brabantse Bronnen (secr. Astrid de Beer)

0. Vooraf

In het voorjaar van 2016 verzorgde prof. dr. Theo Spek van het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen in Het Groene Woud de cursus ‘Landschappen van Brabant’. Tijdens deze meerdaagse cursus is het idee ontstaan om in navolging van andere succesvolle landschapsbiografieën – zoals die van de Drentsche Aa – een landschapsbiografie voor het gehele stroomgebied van De Dommel te maken.

Totaal begroot financiering: 360.000 – 385.000

Definitieve trekker en financiering

Vanaf 2017 heeft Mozaïek Dommelvallei meegelopen op de lange weg naar een definitieve beschikking

2018 - 2020

4 april 2019

presentatie: iedereen enthousiast

13 maart 2019

gesprek met Theo Spek en Floris Alkemade

1 juli 2020

bestuurlijk overleg
aanvraag vanuit van Gogh Nationaal Park i.o.
bij LNV
toezegging Waterschap De Dommel
toezegging Brabants Landschap

- Flink tekort (€ 155.000): geen € 385.000,- maar € 230.000,-
- Het Groene Woud wordt trekker

**VAN
GOGH
NATIONAAL
PARK**

Provincie Noord-Brabant

Start: 28 september 2020

Het Groene Woud

Eerste bijeenkomst Landschapsbiografie van de Dommel “Uitzetten van de lijnen”

Uitgenodigd: Ernst-Jan van Haften, Hans Bleumink, Jan van der Straaten,
Henk Heling, Walter Schoenmakers, Ger van den Oetelaar

Datum: 28 september 2020

Tijd: 12.00 uur

Locatie: Volgt (coronaproof: waarschijnlijk kantoor BL)

Tweede bijeenkomst Landschapsbiografie van de Dommel

“Voorbereiden bijeenkomst 15 januari 2021”

Uitgenodigd: Theo Spek, Hans Bleumink, Henk Heling, Jan Neeffjes, Ger van den Oetelaar
Datum: 16 november 2020
Tijd: 10.00 uur
Locatie: Liempdsen Herd, zie <https://liempdsenherd.nl/>

Derde bijeenkomst Landschapsbiografie van de Dommel

Uitgenodigd: Theo Spek, Hans Bleumink, Henk Heling, Jan Neeffjes, Désiré van Laarhoven, Arnoud-Jan Bijsterveld, Ernst-Jan van Haften, Jan van der Straaten, Walter Schoenmakers, Jan Sanders, Ger van den Oetelaar
Verhinderd: Walter Schoenmakers
Datum: 15 januari 2021
Tijd: 10.00 uur

Conclusies van Het Groene Woud medio 2021

- Het tekort van € 135.000,- is op korte termijn niet op te lossen
- Professionele schrijvers zijn te duur
- Inhoud blijft hetzelfde, opzet wijzigt

Nieuwe start 1 september 2021

- Opzet: vrijwilligers als basis (*ook coördinatieteam*)

VERSLAG COORDINATIETEAMBIJENKOMST LANDSCHAPSBIOGRAFIE VAN DE DOMMEL
d.d. 1 september 2021, tijd: 13.30 – 14.30 uur in Liempde

Uitgenodigd: Jan van der Straaten, Jan Timmers, Ger van den Oetelaar
Verhinderd: Jan van der Straaten

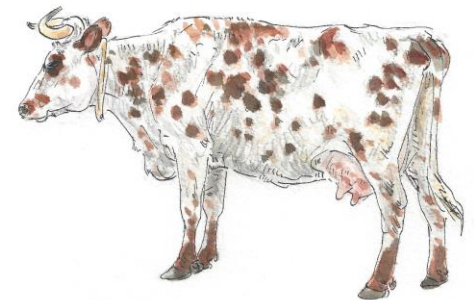
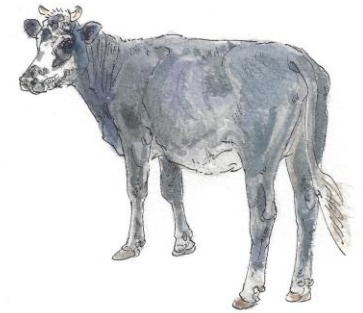
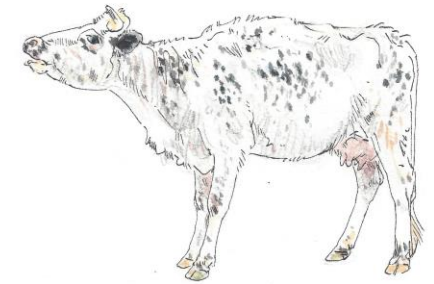
Jaar 2022: uitvoeringsjaar

- Startbijeenkomst met auteurs 30 september 2021
- Ondersteuning door Gidi Kroonen / meeleesgroep / illustratoren
- Beeldredactie / redigeeracties etc.
- Excursie met alle betrokkenen 28 maart 2022
- Najaarsbijeenkomst 30 september 2022 Boxtel

Jaar 2022: uitvoeringsjaar

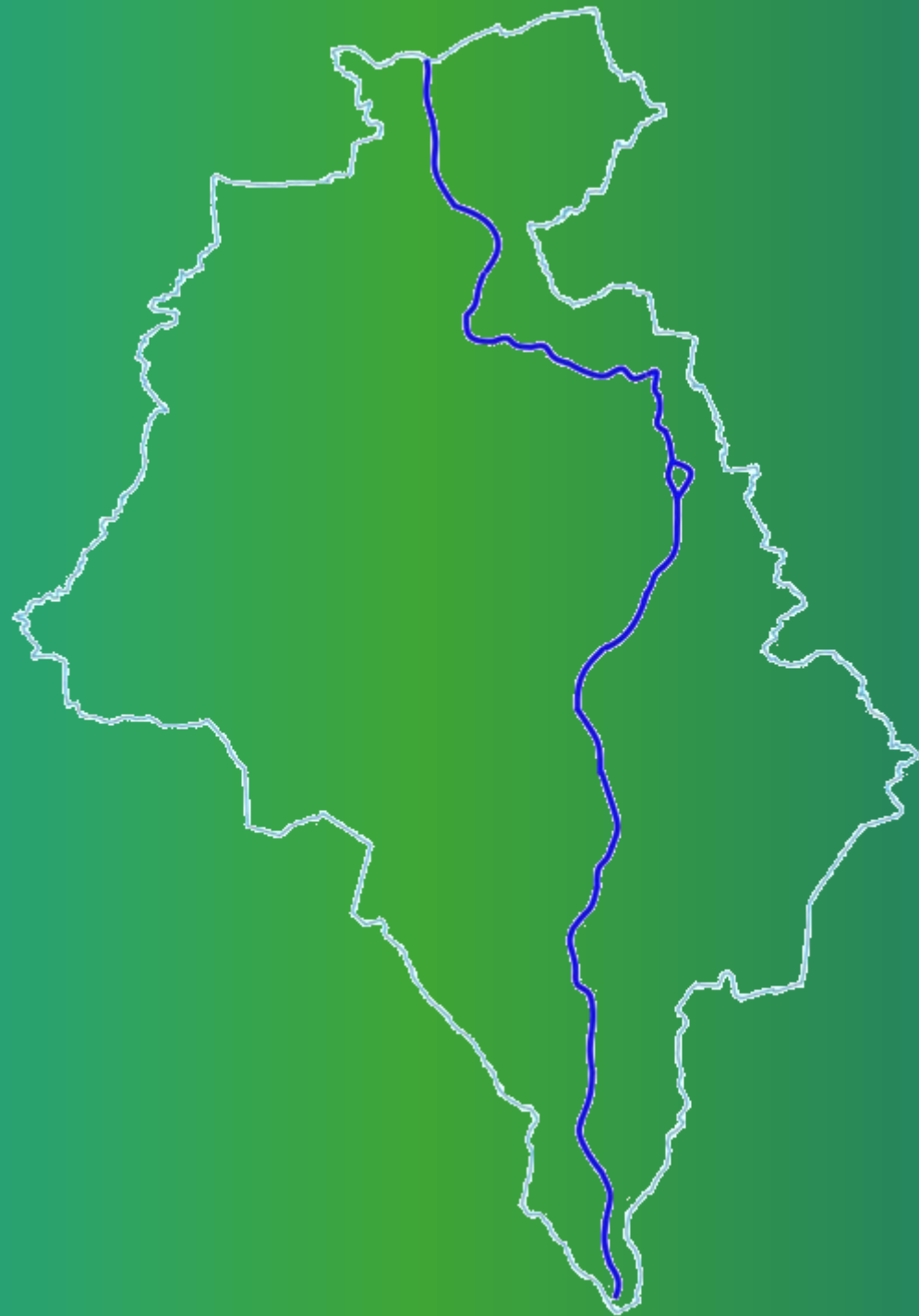
- Vergaderingen Coördinatie Team en klankbordgroep
- Stroom van procesdocumenten
- Onderwerpen nemen constant toe
- Inhoud wordt steeds veelzijdiger
- Structuur wordt steeds duidelijker

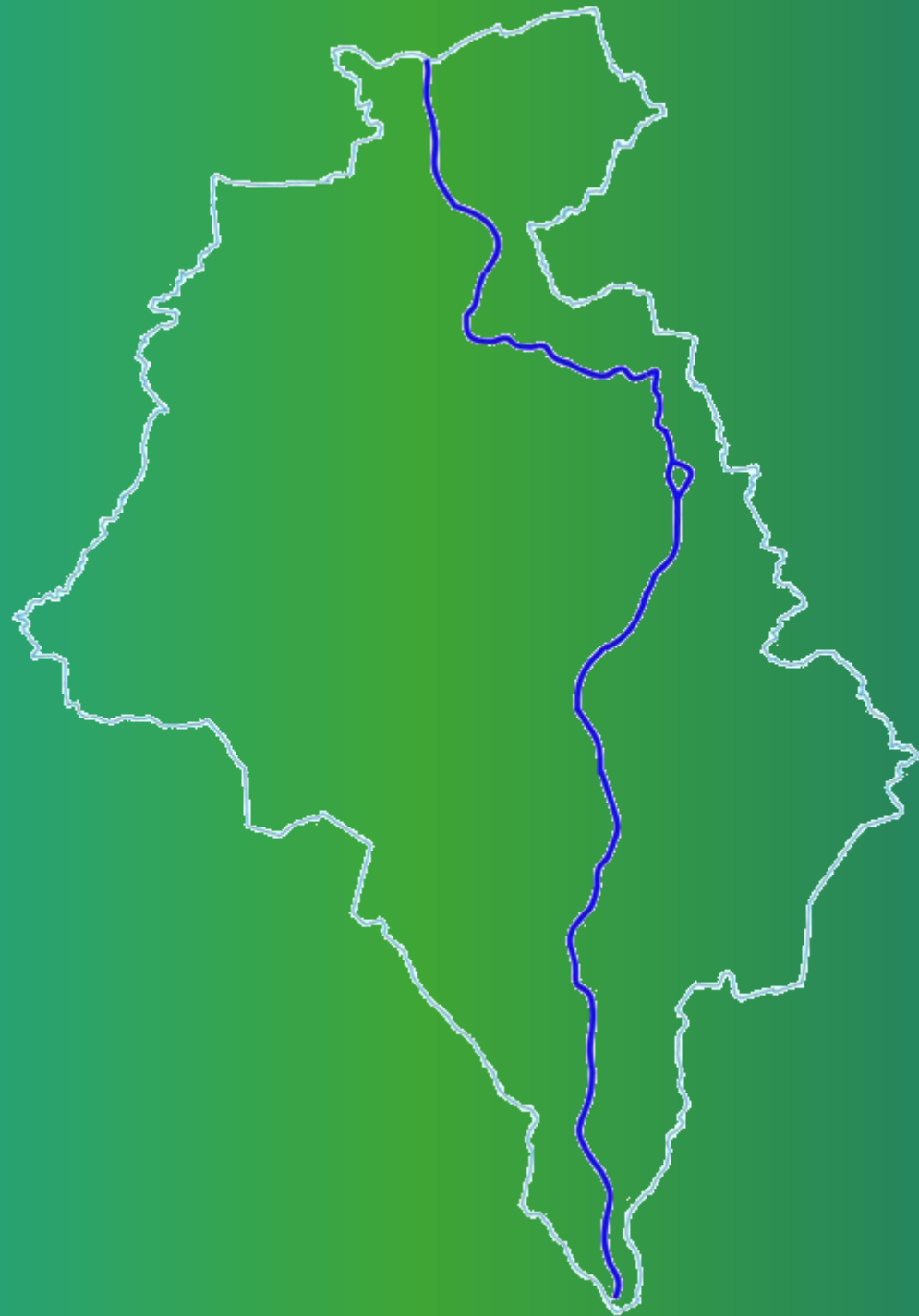

Jaar 2023: afrondingsjaar

- Resultaat blijft binnen financiële kaders
- Boek (niet 512, maar 1152 pag.)
- Fysieke projecten, toch een succes
- HGW-handleiding voor het vervolg
- Internet: Hoofdstuk 1, kaarten en index
- Presentatie 21 april 2023

Het
stroomgebied
van de
Dommel

Een landschapsbiografie

Het
stroomgebied
van de
Dommel

Een landschapsbiografie

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Coördinatie en tekstredactie

Ger van den Oetelaar,
Jan van der Straaten
en Jan Timmers

Beeldredactie

Corné de Keijzer,
Willem van Kruijsbergen
en Jan van der Straaten

Uitgeverij Pictures Publishers

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

1

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

1

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

2

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

1 ~

Band 1
Voorwoord p. 8
Ten geleide p. 10

- 1 Landschapsbiografie van het stroomgebied van de Dommel
Jan van der Straaten p. 12

DEELA ONTSTAAN VAN HET LANDSCHAP

- 2 De aardkundige levensloop van de Dommel
Bart Makaske, Jasper Candell, Gilbert Maas en Walter Schoenmakers p. 44
- 3 Mensen in het stroomgebied van de Dommel. De archeologie van een steeds veranderend landschap
Nico Arts p. 70
- 4 Mensen en landschap in historische tijden
Jan Timmers p. 132

DEEL B WATERLANDSCHAP

- 5 Water- en moerasnamen als spiegel van het Dommellandschap
Hein Elemans p. 164
- 6 De verdwenen loop van de Dommel en de Dieze tussen Herlaar en 's-Hertogenbosch
Martien van Asseldonk p. 210
- 7 Het Dommeldal: een cascade van watermolenlandschappen
Hans de Mars en Hans Bleumink p. 252
- 8 Twee erfgoedlocaties: de watermolen en de open akker in Kasteren-Liempde
Amelia Rövekamp p. 294
- 9 De scheepvaart en doorvaarbaarheid bij watermolens in de Meierij van 's-Hertogenbosch
Martien van Asseldonk p. 322
- 10 Weijers in het landschap
Jan Timmers p. 344
- 11 Visserij en historische visrechten op beken, in het bijzonder die op schieraal
Hein Elemans p. 366
- 12 Bijdrage tot de geschiedenis van Waterschap De Dommel: dijken en voormalige polders
Martien van Asseldonk p. 392

DEEL C GEBOUWEN IN HET LANDSCHAP

- 13 Duizend jaar kastelen langs de Dommel
Bas Aarts p. 428
- 14 Een grensoverschrijdende blik op de boerderijgeschiedenis
Joop Steenbakkens p. 452
- 15 De watermolens en de oude toren in Van Gogh's Nuencense periode
Peter van Overbruggen en Ton de Brouwer p. 485
- 16 Kloosters aan de Dommel ten tijde van het hertogdom Brabant
Jan Sanders p. 512
- 17 Het goed Ten Broek en de watermolen op de Gender in Strijp
Jan Timmers p. 526
- De Dommel door de lens van Noud Aartsen p. 546
- Colofon p. 560

2 ~

Band 2

DEELD GEBRUIK VAN HET LANDSCHAP

- 18 De uitgiften van beemden langs de Dommel
Martien van Asseldonk p. 566
- 19 Landschap in beweging. De dynamiek van het landschap tussen 1000 en heden
Hein Vera p. 580
- 20 Grenswallen, Middeleeuwse landschapsrelicten
Ineke de Jongh p. 666
- 21 Houtproductie van norbertijnen en kartuizers
Jan Sanders p. 700
- 22 Het toezicht op wegen, waterlopen en gemeenschappelijke gronden
Martien van Asseldonk p. 732
- 23 Klompennijverheid en de invloed daarvan op natuur en landschap
Wim van Uden en Ger van den Oetelaar p. 770
- 24 Jacht en behouden jachtlandschappen
Ger van den Oetelaar p. 798
- 25 ... de slagen half om half, naar ouder gewoonte
Hein Vera p. 842

DEELE NATUURLANDSCHAP

- 26 Reconstructie van het landschap vanuit ecologisch historisch perspectief. Leven op het randje
Mark Scheepens p. 858
- 27 Oude bossen, houtwallen en autochtone genenmateriaal
Ger van den Oetelaar en Jan van der Straaten p. 896
- 28 De Dommel in Vlaanderen
Jan van der Straaten p. 928
- 29 Naar een robuuste toekomst voor de leembossen in Het Groene Woud, de noodzaak van vergroting en verbinding
Ger van den Oetelaar p. 960
- 30 Nationaal Park Loonse en Drunense Duinen
Jan van der Straaten p. 994

DEEL F NAAREEN NIEUW LANDSCHAP

- 31 Veranderende ruilverkavelingen en veranderende effecten op het landschap
Ger van den Oetelaar p. 1026
- 32 Landschappelijk erfgoed: verrijking van de leefomgeving
Jan Timmers p. 1052
- 33 De Moderne Tijd
Jan van der Straaten p. 1066

Bijlagen
Bijlage 1 Fysische projecten; p. 1106
Bijlage 2 Geomorfologische kaart;
Bijlage 3 Topografische kaart.

Bronnen en literatuur p. 1114
Nawoord p. 1150
Colofon p. 1152

Index: www.hetgroenewoud.com/initiatieven/dommelbiografie

Het stroomgebied van de Dommel een landschapsbiografie

Twee banden

Algemene inleiding

Zes thematische delen

- A. Ontstaan van het landschap
- B. Waterlandschap
- C. Gebouwen in het landschap
- D. Gebruik van het landschap
- E. Natuurlandschap
- F. Naar een nieuw landschap

Het stroomgebied van de Dommel een landschapsbiografie

33 hoofdstukken, 1152 pagina's
van 22 auteurs

3 bijlagen

1. Fysieke projecten
2. Los blad met twee kaarten

Index op externe website

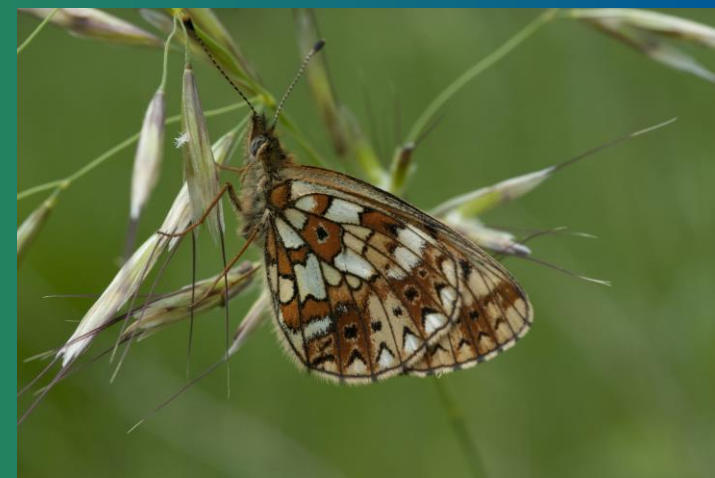
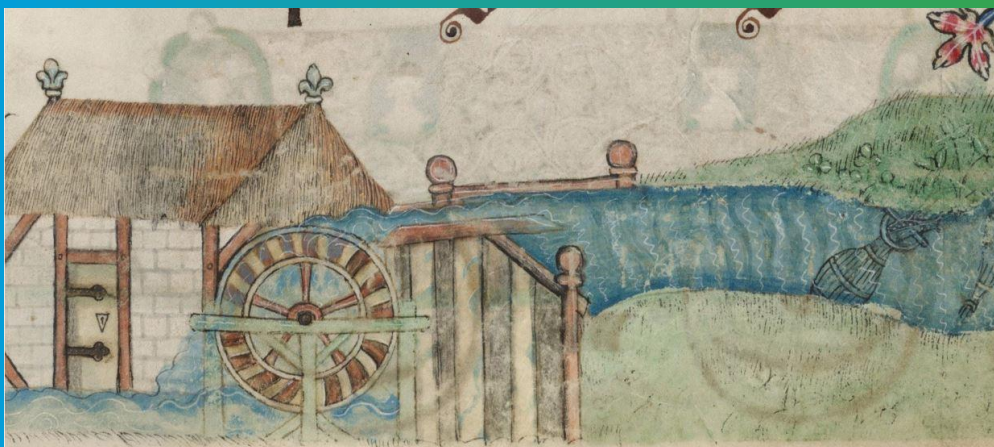
<https://www.hetgroenewoud.com/initiatieven/dommelbiografie>

Het stroomgebied van de Dommel een landschapsbiografie

Veeel fotografen
Afbeeldingen uit beeldbanken
en privé collecties

Insecten van drogere, voedselrijkere graslanden

In natuurgebieden komen ook drogere en voedselrijkere graslanden voor. Daar vinden we een variatie aan insecten, die kenmerkend zijn voor dit soort graslanden. Tim Faasen fotografeerde deze insecten en maakte speciaal voor dit boek een selectie. Al deze soorten zijn onlangs nog waargenomen in het sroomgebied van de Dommel.

Aphodius fimetarius

Zwarbronzehoutmeesbij

Vijfvleek-sint-jansvlinder

Glanzende driesandglimmer

Veertievleeklieveheersbeesje

Bruinbandspanner

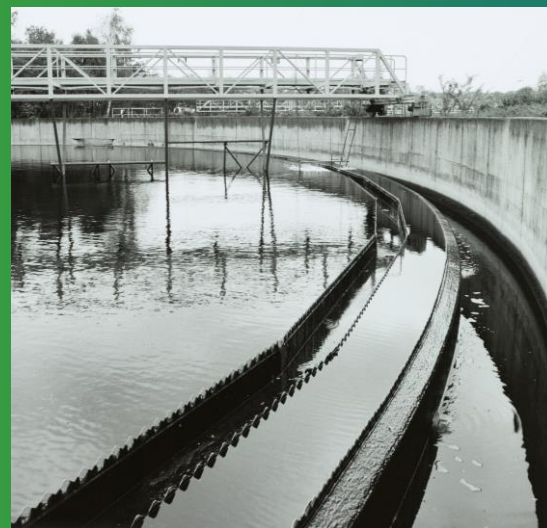
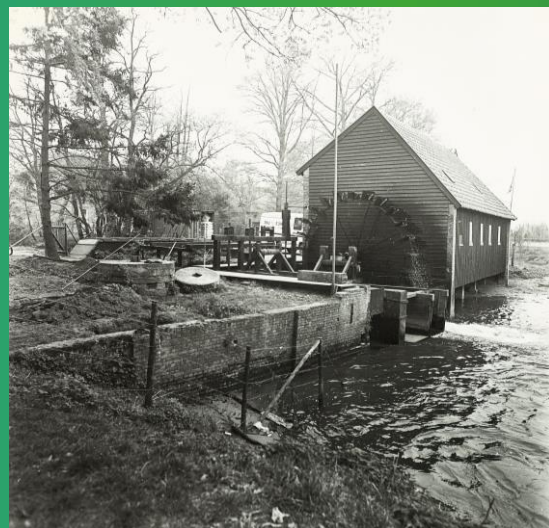
Luzernebehangersbij

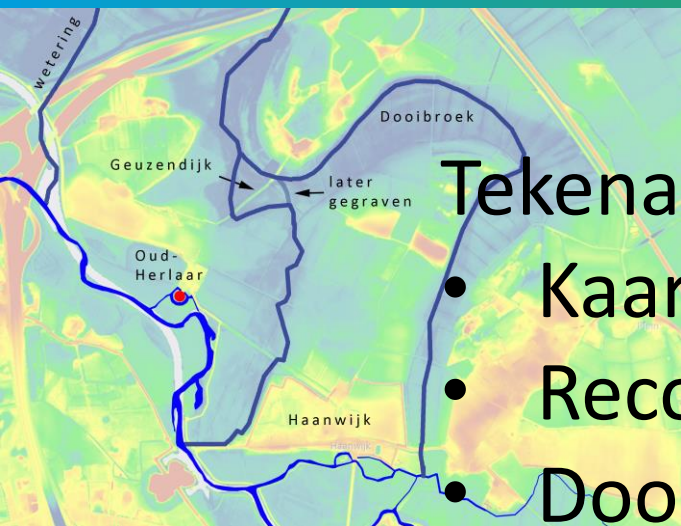
Argusvlinder

Door de lens van Noud Aartsen

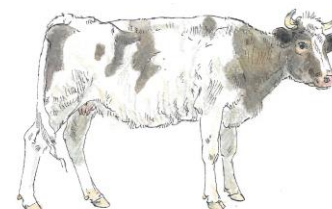

Het stroomgebied van de Dommel een landschapsbiografie

Tekenaars voor

- Kaarten
- Reconstructies
- Doorsneden

Stroomversnelling

door Frans Hoppenbrouwers

Als de wolven hilden
op je winterse oevers
Dutmala,
en het grootwild
dekking zocht
in de dichte begroeiing
van je rijke boorden,
stokte de adem van de tijd.
Maar jij ging verder
op je kronkelende weg
naar het erbarmelijke heden
Kon ik me maar
begraven in jouw bedding.
Mijn kwade trouw
schoon laten spoelen
in de lauwe zuren
van je stroomversnelling.

► 39. Een èèrdkar (Brabants voor aardkar). De kar dankt zijn naam aan het materiaal dat er het meest mee werd vervoerd: zand, of op zijn Brabants: èèrd, www.Brabantsdorpsleven.nl.

vonden plaats in de achttiende en negentiende eeuw. Isfridus Thys schreef in 1792 over het bemesten van akkers⁴³. Hij constateerde "hoe uytzinnig veel A kkerlyden voortgaan, alszy zoo overvloedig dit zand en aerde gebruyken om hunne beesten te stroeyen en Landen te mesten". Het zand moet van diverse plaatsen vandaan gehaald zijn, zelfs van de akkers. Thys schrijft: "Men ziet dan veel A kkerlyden hunne A kkers van jaer tot jaer uytlaegen: zommige graeven het zand onder uyt de zelve". Vervolgens brengen ze die mest op de akkers, "welke, door dit overvloedig mest van zand en aerde, aenstonds, dat is, in weynige jaeren zeer hoog worden". Thys vermeldt verder dat de boeren eerst zo'n honderd karren zand moesten aanvoeren om daarna 120 tot 130 karren mest op de akkers te kunnen krijgen.

Voor drie akkercomplexen in respectievelijk Aalst, Oerle en Best zijn schattingen gemaakt van de gemiddelde hoeveelheid aarde die jaarlijks per hectare aangevoerd moest worden om de ophoging te realiseren. Die schatting varieert tussen 10 m² en 16 m². De verschillen hebben niet alleen te maken met de dikte van de eerdlaag, maar ook met de periode waarin de ophoging plaats had en daarmee

het aantal jaren waarover gemiddeld werd. In alle drie gevallen is ervan uitgegaan dat de ophoging doorging tot 1900. Als 'beginjaar' werd aangehouden voor Aalst ongeveer 1250, voor Oerle 1350 en voor Best 1400.⁴⁴ Als we ervan uitgaan dat een 'èèrdkar' ongeveer 1 m² zand kan vervoeren (gezien het gewicht van zand is dat een hoge schatting)

▲ 40. Een hoop zand op een boerenerf in Tilburg of omgeving in 1905. Een voorraad 'èèrd' om in de poststal te kunnen strooien. De koeien bleven droog staan en de gier werd opgevangen, www.Brabantsdorpsleven.nl.

◀ 38. Akker in Oirschot voor 1940. Na het maaien van de rogge werden de schoven rechtop tegen elkaar gezet om te drogen. Op de achtergrond windmolen de Korenaar, RCE, documentnummer OF-07963.

▲ 41. Mest is den 'God van den landbouw', prent ongeveer 1823. Het bijhorend onderschrift luidt: "Ziet hier den akkerman met kar en paard verbeelde, en hoe hij 't dorre land de vruchtbaarheid beveelt"⁴⁵, collectie Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG).

dan komen we per hectare akker uit op een jaarlijkse aanvoer van 10 tot 16 karrevrachten. Het totale vervoer is minimaal het dubbele, omdat het zand ook nog eerst moet worden aangevoerd. Omdat de mest ook nog organische bestanddelen bevat mag daar nog eens zo'n 25% bij worden opgeteld volgens de al genoemde getallen van Thys. Als we er tenslotte ook nog rekening mee houden dat boeren het zand deels van hun eigen akker haalden, dan moeten we constateren dat het verplaatsen van zand een van de meest tijdrovende bezigheden van boeren moet zijn geweest. Nieuwe inzichten met betrekking tot het ophogen van akkers gaan uit van een veel latere beginperiode en dat betekent dat het sjoewen met zand nog meer tijd kostte dan deze schattingen.⁴⁶

▼ 43. Het omstaan van een begroeide steilrand als begrenzing van een akker. De akker wordt opgehoogd tot aan de kruin van de wal. Alleen de steilrand blijft over, Annelies Ebrege.

Het zand dat boeren aanvoerden, werd gebruikt om het veer op stal droog te houden, zo schrijft Thys. Het zand moest in feite de gier opnemen, die op die manier ook als meststof meegenomen kon worden. Een gescheiden systeem van vaste mest en gier kwam in de praktijk niet voor, maar Thys wilde dat wel promoten. Hij adviseert: "als men in den stal of daer buyten eeren putzal maaken, om de vogt van den stal te vergaderen, en deze over de weyden met

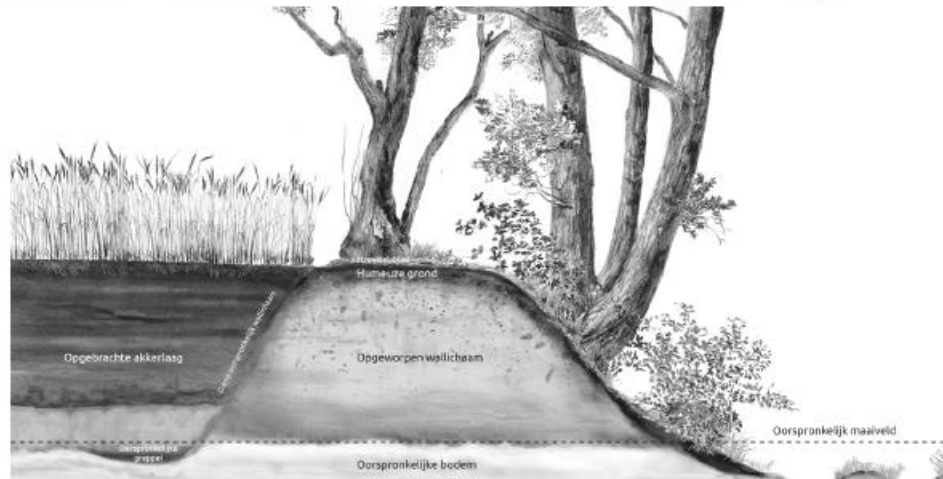

▲ 42. Mest kruien met vereende krachten, 1939,⁴⁷ collectie Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG).

eenen bessem of ander werktuyg te sprengelen, by exempel men legt eene ton of vat op eene karre, dit vat word met dien koey-zeyk gevult; dan voert men het naar het veld en men trekt den tap uyt de ton en men laet deze vogt op eenen bessem loopen altyd voort vaerende zoo zal dezen zeyk zig zeer wd over dit land verspreyen". In Vlaanderen rond Brussel was de gierton al eerder in gebruik voor het verspreiden van stadsbeer.⁴⁸

De vorm van oude akkers

Het ophogen van akkers gebeurde niet overal gelijkmatig. Veel oude akkers zijn in het midden meer opgehoogd en worden naar de rand toe langzaam lager. Deze bolle vorm heeft geleid tot de benaming 'bolle akkers' voor oude akkers. Andere akkers zijn vlak en worden begrensd door een zogenaamde steilrand: een zichtbare terreintrede die kan variëren van een hoogte van nog geen halve meter tot beduidend meer dan een meter. De akker is in de loop van de tijd helemaal tot aan de rand toe verhoogd, waar vaak een akkerwal met haag de akker omheinde. De akkerwal werd een steilrand.

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

1

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

Vormgeving
Pictures
Publishers

www.picturespublishers.nl

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

1

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

2

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

AUTEURS en REDACTIE

- Jan van der Straaten
- Jan Timmers
- Ger van den Oetelaar
- Walter Schoenmakers
- Bart Makaske
- Gilbert Maas
- Jasper Candel
- Nico Arts
- Jan Sanders
- Ineke de Jongh
- Amelia Rövekamp
- Hein Vera
- Martien van Asseldonk
- Joop Steenbakkers
- Mark Scheepens
- Hans de Mars
- Hans Bleumink
- Hein Elemans
- Bas Aarts
- Peter van Overbruggen
- Ton de Brouwer
- Wim van Uden
- Willem van Kruijsbergen
- Emy Thorissen
- Corné de Keijzer
- James van Leuven

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

1

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers

Ger van den Oetelaar
Jan van der Straaten
Jan Timmers (Red.)

2

Het stroomgebied van de Dommel

Een landschapsbiografie

Pictures Publishers